

SALİH B. HASAN ET-TRABZONÎ VE ESERLERİ

Ersan TÜRKMEN*

Hayatı

Müellifin hayatı hakkında hiçbir bilgiye ulaşılmamıştır. Doğum ve vefat tarihi belli olmasa da kaleme almış olduğu eserlerin istinsah tarihlerinden yola çıkarak 1700’lü yıllarda yaşamış olduğu anlaşılmaktadır. İsim benzerliğinden dolayı müellifin, Muhammed el-Medenî et-Trabzonî’nin (ö. 1786) dedesi olma ihtimali zihne gelebilir.¹ Ancak bu ihtimalin doğruluğu daha çok müellifin 1700’ün ilk yarısında yaşamış olmasına dayalıdır. Oysa müellifin *Risâletü’l-Kiyâs* eserini dikkate alırsak, onun 1700’ün ikinci yarısında yaşamış olduğu anlaşılır. Zira söz konusu risalesinde 1762 yılında vefat etmiş olan Mehmed Hadimî’nin ifadelerini onu rahmetle anarak aktarır. Bu da risalenin Hadimî’nin vefatından sonra yazıldığını gösterir.

Eserleri

1. *Şerhu Risâleti’l-İstidlâliyye*

Eser yazma halinde bulunmaktadır. İncelemede dikkate alınan nüsha ise Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi’nde nr. 2471/2 kayıtlıdır. Risale, mantık hakkında farklı müellifler tarafından yazılmış çeşitli eserler içeren koleksiyonun içinde ikinci eser olarak yer alır. Öyle ki söz konusu yazmanın 32-56 varakları arasında yer almaktadır. Serlevhada yazarın adı Salih b. Hasan et-Trabzonî ve eserin de ismi *Şerhu Risâleti’l-İstidlâliyye* olduğu yazmaktadır. Eserin müellife aidiyetini doğrulayan başka bir şey de risalenin giriş kısmında müellif tarafından kendi adını ifade etmesidir. İstinsah tarihi kapalı kûsurat sistemiyle miladi 24.09.1862 yılına tekabül eden hicri Pazar 29.03.1279 olarak ifade edilse de kimin tarafından istinsah edilmiş olduğu açıklanmamıştır.

Muhtevası

Yukarıda hakkında bilgi verilen eser aslında mantık ilminde yazılan bir risaledir. Müellif söz konusu risalesini Osman b. Mustafa et-Tarsûsî’nin² (ö. 1732) mantık ilminin istidlal kısmıyla ilgili olan *Risâleti’l-Kiyâsiye* eserini şerh etmek için kaleme almıştır. Eserin dili Arapça olup tanıtımda kullanılan nüsha dışında başka bir nüshasına ulaşılmamıştır. Söz konusu risale bir mukaddime ve ana metinden oluşmaktadır. Alt başlıklarla müellif eserini ayırmasa da satır başıyla hangi konudan bahsedileceği yönünde bazı imalarda bulunur. Müellifin bu yöndeki ifadelerini dikkate alırsak eserin birinci bölümünün, kıyasın tanımını şekillerini ve şartlarını içerecek şekilde kıyas bölümü olduğunu söyleyebiliriz. İkinci bölümü ise delillendirme yöntemlerinden ibarettir. Üçüncü bölümü ise kıyas ve delillendirme yöntemlerinin Arap diline uygulanmasına dönüktür.

* Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefes Tarihi Ana Bilim Dalı, ersanturkmen@trabzon.edu.tr

¹ Süleyman Gür, “Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi” *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 5/1 (2018), 210.

² Abdullah Kahraman, “Tarsûsî Mehmed Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/115-116.

Müellif mukaddimesinde şerh etmek istediği eserin adını ve şerh sebebini açıklar. Öyle ki şerh etmek istediği eserin dönemin talebe topluluklarında meşhur olduğunu ve muğlak kalan kısımlarının açıklanmasının gerekli olduğunu ifade eder. Bu sebeple de zaman kısıtlılığı ve yaşadığı zor şartlara rağmen şerh yazmak istediğini de ileri sürer.

Müellif şerhinde Tarsûsî'nin metninin tamamını ele almaz, aksine konuya dönük sözlerini aktararak kendi görüşlerini ifade eder. Müellif metin sahibinin sözlerini kendi sözlerinden giriş kısmında kavluhu/sözü/قوله ifadesiyle ayırda da sonraki bölümlerde bu ayırma yöntemine pek başvurmaz. Bu da iki yazarın ifadelerinin karışmasına sebep olabilir. Ancak elimizdeki olan mahtutta Tarsûsî'nin sözlerinin altı kırmızı çizgiyle belirginleştirilmektedir. Bunları dikkate alarak Trabzonî'nin şerh yönteminin mezci olduğu söylenebilir.³ Böylece bazen sadece bir kelimeye yer vererek açıklamalar yapmaya çalışır. Ayrıca müellif eserinde bazı kelimeleri kısaltarak yazmaktadır. Örneğin netice manasında olan matlubü/مطلوب tam şekliyle değil ilk iki harfini yazarak مط olarak yazar.

Trabzonî şerhine müellifin kıyas hakkında yaptığı tanımı aktararak başlar. Risalede yer alan tanım ise mantık eserlerinde meşhur olan ve özellikle Ebherî'nin de *İsagoci* metninde yer alan “kabul edildiği halde başka bir sonuca ulaştıran önermelerden oluşan bir sözdür.” Şeklindeki tanımdır. Kıyasın tanımını yaptıktan sonra müellif iktiranlı ve şartlı kıyas olmak üzere iki kıyas türünü ele alır. Şarih bu kıyas türlerinin tanımlarını klasik mantık eserlerine bağlı kalarak yaptıktan sonra da kıyasın maddelerinden söz eder. Hükmün önermelere dağılımını öne alarak da kıyas tasnifini yapar. Bununla birlikte karma kıyas türlerine de yer verir. Yine o, klasik mantık eserlerine bağlı kalarak kıyasın şekillerinden söz ederek her şekli de örneklerle açıklamaya çalışır.

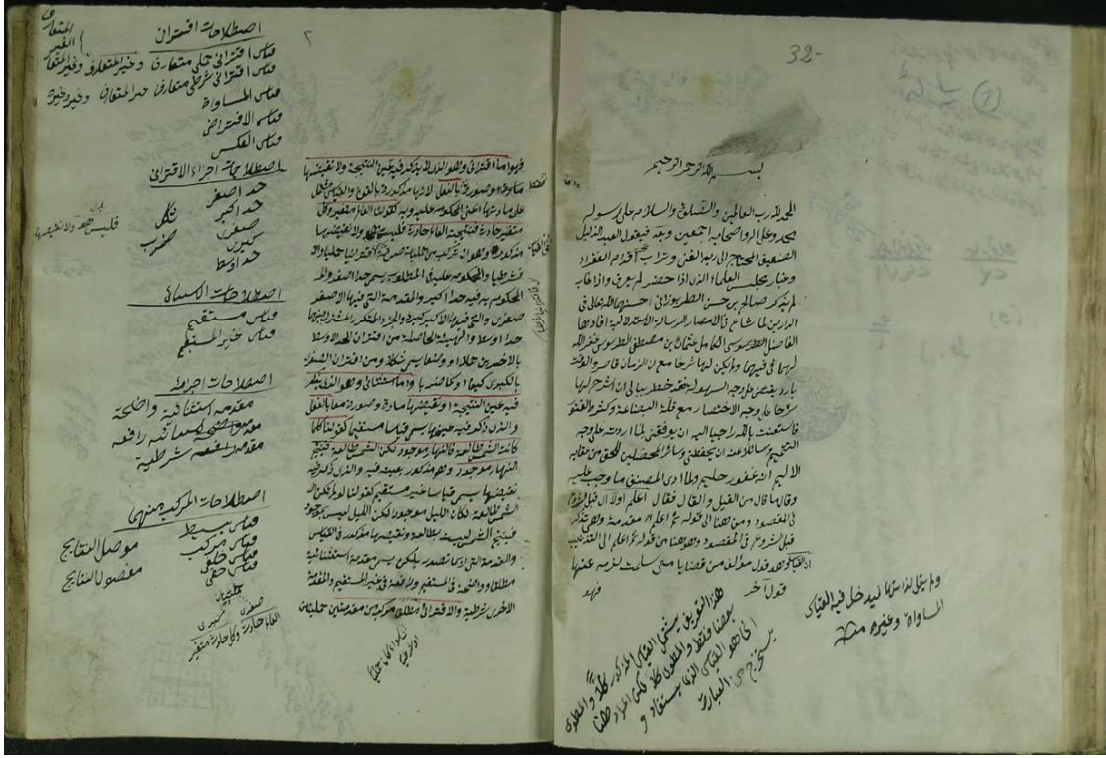
Şerh özellikle talebe topluluğuna yazıldığı için müellif risalesindeki tasnifleri tablolar halinde okuyucusuna sunmaya çalışır. Böylece kıyas türlerinin ve şekillerinin öğrenilmesi ve ezberlenmesi için talebelere kolay ders notları da hazırlamaya çalışır. Söz konusu risale kısmen müveccehât/modalite konularını da içermektedir. Dolayısıyla müfredât itibarıyla Trabzonî'nin risalesini değerlendirecek olursak Molla Fenârî'nin mantık risalesinin okutulduktan sonra ele alınabileceğini söylemek mümkün olur.

Trabzonî kıyas türlerini ve onları oluşturan önerme çeşitlerini açıkladıktan sonra istidlal/delillendirme konusunu ele alır. Şarih bu bağlamda metne bağlı kalarak “medlülü ispatlamak için delili takrir etmek” olduğunu ifade eder. Delilden medlule intikal etmenin de iki yönlü olabileceğine -yani eserden tesir edene veyahut aksi- dikkat çeker. Ona göre bu delillendirmenin külliye külliye, cüziye külliye, külliye cüziye ve cüzi olan önermeyi cüzi olan delil ile ispatlanabileceğini söyleyerek dört şekilde olduğunu ileri sürer. Bunların ilk ikisinin kıyas veya burhan olduğunu, üçüncüsünün ise istikrâ/tümevarım olduğunu ifade eder.

Müellif delillendirme yönetimlerinden bahsederken medlülü ispatlayan her şeyin delil olduğunu ifade eder. Böylece o, şer'î olan naklî delillerin de delil olduğunu ileri sürer. Nitekim ona göre fıkıhta kullanılan naklî bilgilere dayalı delillendirme yönetimleri delil olarak kabul edilmektedir. Böylece İslam hukukçuların başvurduğu yöntemleri de ele alarak fıkıh usulü ilminde teşri kaynağı olarak kabul edilen; Ku'ran, sünnet, icma, kıyas ve salt aklî yöntemleri de incelemeye çalışır. Müellife göre bu yöntemlerin ilk üçü naklî olup diğerleri ise mantık kurallarına bağlı olacak şekilde aklî yöntemlerdir.

Salih et-Trabzonî risalesinde son olarak Tarsûsî'nin metnine bağlı kalacak şekilde Arap dilinde ibare bazında bulunan kıyas konusunu ele alır. Öyle ki müellif eserin bu bölümünde aslında mantıksal kıyasların Arap dilindeki karşılığının nasıl bulunabilir olduğunu ve kıyasın şartları fasih Arapçaya nasıl uygulanabilir olduğunu ifade etmeye çalışmıştır.

³ Şarih ile matnin sözlerinin ayrılmayacak şekilde iç içe olması demektir. Klasik dönemde sıklıkla başvurulan bir yöntem olarak kabul edilmektedir.

Resim 1: Eserin ilk iki sayfası (Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, nr. 2471/2)

2. Risâletü'l-Kıyâs

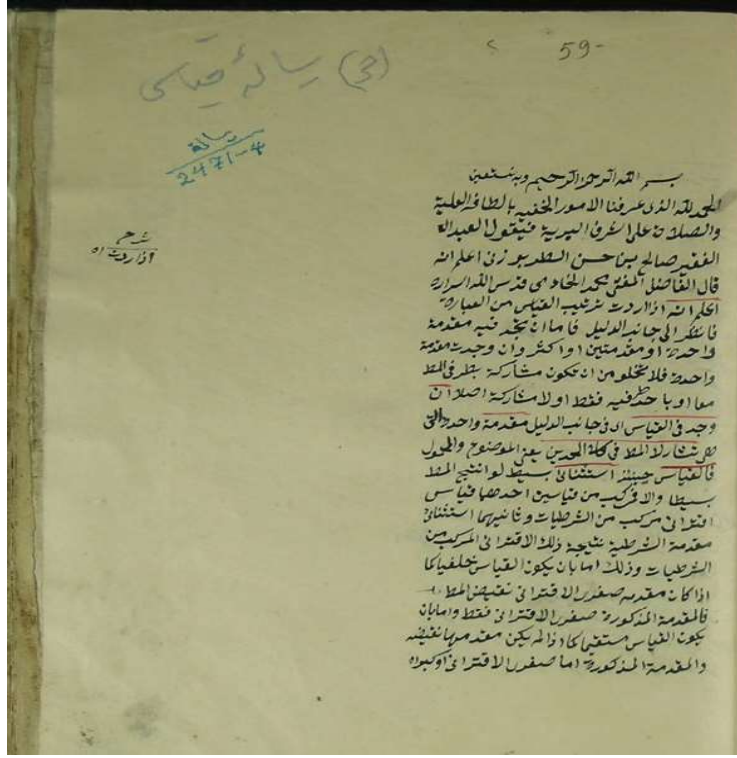
Salih b. Hasan et-Trabzonî'ye ait olduğu tespit edilen söz konusu bu eser de tıpkı birincisi gibi yazma halinde bulunmaktadır. Yapılan çalışmalar sonucunda risalenin Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi'nde nr. 2471/3 kayıtlı nüshasına ulaşılmıştır. Risale mecmuanın 59-63 varakları arasında yer almaktadır. Öyle ki bu yazıda yer alan eser tanıtımında da söz konusu nüsha kullanılmıştır. Risalenin müstensihî belli olmasa da Konya'da 1269 yılının Rebiülevvel ayında istinsah edildiği sonunda yazılmaktadır. Risale, Arap dilinde yazılmış olup müellifin diğer risalesinden kısa olsa da tıpkı onun gibi mantık ile alakalıdır.

Muhtevası

Yazar risalesinde eser belirtmeden Mehmed Hadîmî'nin⁴ (ö. 1762) mantık ilminin kıyas kısmıyla alakalı bazı ifadelerini açıklayarak kendi görüşlerini ifade eder. Bu nedenle risalenin bir şerhten ibaret olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki müellif Hadîmî'nin ifadelerini kendi ifadeleriyle bütünleştirerek görüşlerini açıklamaya çalışmıştır. Risalenin yazım tarzı ise müellif şerhini ana metinden ayırmayarak mezci/iç içe olacak şekilde yazmıştır. Yine geleneksel mantık eserlerine riayet edecek şekilde bazı ifadeleri kısaltarak dile getirmiştir. Örneğin yazar matlub/مطلوب ifadesini mat/مط olarak yazmaktadır.

Risale kıyas çeşitlerini içermektedir. Öyle ki müellif kıyas türlerini açıkladıktan sonra mukaddimelerin maddelerine de yer verir. Bu bağlamda yazar döndürme, ters döndürme ve tenakuz gibi konulara da değinir. Bunları yaparken de hem şerh etmeye çalıştığı ifadeleri hem de geleneksel mantık eserlerine riayet etmeye çalışmıştır.

⁴ Mustafa Yayla, "Hadîmî, Ebû Sâid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/26-24

Resim 2: Eserin ilk sayfası (Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, nr. 2471/3)

Kaynakça

- Kahraman, Abdullah. "Tarsûsî Mehmed Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/115-116. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Gür, Süleyman. "Osmanlı Döneminde Yetişen Trabzonlu Müellifler ve Eserleri: Bir Literatür Tespiti Denemesi". *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 5/1 (2018), 155-239.
- Yayla, Mustafa. "Hadimi, Ebû Sâid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/26-24. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.